

«Шицзин» әуенді-поэтикалық шығарманы «Чу шумақтарымен» салыстыру арқасында «Шицзин» поэзиясының өзінің алғашқы құрылымын сақтап қала алмағанын көруге болады.

Сыма Цяннің «Тарихи естеліктерінде» б.э.д. III ғ. Қытай алғаш рет өз тарихында орталықтанған мемлекетке бірікті, оны Цин Ши Хуанди жасады. «Шицзин» басқа конфуцилік кітаптармен бірге б.э.д. 213 ж. отқа жағылады, ал конфуцишілдік идеологтар мен көмекшілерін тірідей жерге көмген /14 (49)/.

Қайтадан өңдеу б.э.д. 2 ғ. жүрді, яғни Хан династиясы кезінде. Ғасырлар өте келе «Шицзин» аймағында арнайы қытай филология ағымдары пайда болды, көптеген басылған және қолмен жазылған қытай шежірелері пайда болды. Көптеген мектептер мен бағыттар пайда болды. Осылай ерекше қытай ағымы – «ши цзяо» «шицзин туралы ғылым» қалыптасады. Көптеген ғалымдар өлеңдер мазмұнын толық түсінбей мағынасын өзгертіп жіберген. Зерттеушілер «Шицзин» тексттерімен жұмыс жасағанда, өздерін классикалық конфуцишілдік – комментаторлар деп ойламау керек. «Шицзин» өлеңдері пайда болған кезеңде Конфуцишілдік өзінің этикалық концепциясымен бірге өмірге әлі келмеген еді.

1. Васильев Н.С. «Материалы по истории китайской литературы». М., 1978 ж.
2. История культуры Китая. М., Наука, 1974 г.

3. История и филология Китая. М., Наука, 1982 г.
4. Китайская классическая поэзия. М, 1956 г.
5. Китайская поэзия. М., Наука, 1982 г.
6. Лисевич И.С. «Древняя китайская поэзия и народная песня». М., Наука, 1969 г.
7. Рифтин Б. Л. «От мифа к роману: Эволюция изображения персонажа в китайской литературе» М., 1979 г.
8. «Теоретические проблемы изучения литератур Дальнего Востока», М., Наука, 1974 г.
9. Энциклопедия нового Китая. М., 1985 г.
10. Шицзин- книга песен и гимнов. (пер.с кит. А. Штукина). М., Худ.лит. 1987 г.
11. Лисевич И.С. «Литературная мысль Китая на рубеже древности и средних веков» М., Наука, 1979 г.
12. Федоренко Н.Т. «Очерки современной китайской литературы» М., 1953 г.
13. Рифтин Б. Л. «От мифа к роману: Эволюция изображения персонажа в китайской литературе» М., 1979 г.
14. Мамаева Р.М. «Китайская литература». М., 1959г.

В статье автор исследовал происхождение древнего памятника, поэтического произведения - «Шицзин». «Шицзин» - является самой древней книгой песен, содержание песен включает в себя жизнь древних людей, переживание, любовь, тоску и т.д. «Шицзин» до сегодняшнего дня потерпел нескольких изменений.

In this article writer research the origin of ancient monument, poetic work – “Shijing” – the most ancient book of songs, it includes life of ancient people, experience, love, melancholy and e.t.c. “Shijing” until now tolerate some changes.

Ж.Ә. Әбелдаев

ҚАЗІРГІ ТҮРІК ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түрік әдебиеті – Анадолы түріктерінің төл әдебиеті. Ол - әлем әдебиетінде өзіндік орны бар, қилы даму кезеңдерін бастан өткеріп, классикалық кезеңге дейін жеткен бай әдебиет. IX-X ғасырларда Орталық Азиядан Кіші Азия жеріне ұлы көш бастаған Оғыз-Қыпшақ тайпалары тарихта Селжұқтар деген атпен белгілі. Олар көптеген дербес княздықтар (бейлік) құрып, ол XIII ғасырда ұлы Осман империясына айналған-ды. Османдықтар жасаған бай мәдениет өзінің шығыстық сипатымен ерекшеленеді. Орталық Азиядан өздерімен бірге жеткен түркілік рухтағы халық әдебиеті мен араб-парсы ықпалындағы классикалық Диван әдебиеті XIII ғасырдан бастап XIX ғасырға дейін қатар дамып, панегирик ақындармен қоса халық ақындарын молынан берген дәулетті кезең. Содан болар, XX ғасырдың басына дейін түріктер өз әдебиетін тек Осман әдебиетімен ғана байланыстырып келген.

Түрік әдебиетін оқытудың ғылыми-әдістемелік негізін салған, оларды дәуірлер мен кезеңдерге бөліп жіктеп, алғаш тізбелік классификациясын жасаған XX ғасырдың әйгілі әдебиеттанушы ғалымы Мехмет Фуат Көпрүлү болды. Сондықтан оның тізбесі классикалық сипат алып, мектеп болсын, жоғары оқу орны болсын осы ғалымның классификациясы негізінде әдебиет дәрістерін оқыта бастады. М.Ф.Көпрүлү түрік әдебиетін «Исламға дейінгі түрік әдебиеті» (ежелгі дәуір), «Ислами түрік әдебиеті» (орта дәуір) және «Батыстық түрік әдебиеті» (соңғы дәуір) деп, үш үлкен дәуірге бөледі /1/. Бұл үш дәуір өз ішінде кезеңдерге жіктеледі. Тақырыбымызға қатысты болғандықтан біз тек батыстық түрік әдебиетінің жіктелуін, соның ішінде қазіргі әдебиетті, яғни Жумхурийет әдеби кезеңін ғана саралап өтпекпіз. Батыстық, яки европалық түрік әдебиетін Фуат Көпрүлү былайша жіктейді:

Танзимат әдебиеті (1839-1896);

Сервет-и фүнун әдебиеті (1896-1901);

Феджр-и ати әдебиеті (1909-1912);

Милли (ұлттық) әдебиет (1911-1923);

Джумхурийет әдебиеті (1923-тен қазірге дейін) /2/.

Задында, оқылатын елдің жаңа және қазіргі әдебиеті пәніне осы европалық түрік әдебиетін толық қамтуға тиіспіз. «Түріктің жаңа әдебиеті» түсінігіне біз алғашқы төрт кезеңді жатқызсақ, «қазіргі түрік әдебиетіне» біз Жумхурийет, яки республикалық әдеби кезеңін жатқызамыз. Енді, біз осы «Жумхурийет әдебиеті» кезеңін оқытудың кейбір маңызды мәселелеріне тоқталайық.

«Әр ұлттың тарихи тағдырына сай, туған топырағына, өскен ортасына лайық мінез-құлқы, әдет-ғұрпы, салт-санасы қалыптасатыны мәлім. Мұның бәрі әр ұлттың өзіне тән өзгешеліктерін – сыртқы түріндегі ғана емес, ішкі сырындағы айырықша сипаттарын да белгілейтіні хақ» /3/. Осындай таным тұрғысынан келгенде түрік халқының да өзіндік мінез-құлқы, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы оның өнерінде де айқын көрініс тапқан.

XX ғасыр - әлемдік деңгейде ұлы өзгерістер мен тынымсыз толқуларды әкелген толымды дәуір болды. Саяси-экономикалық тұрғыдан ол көптеген елдердің тағдырын тәлкіге салып, санасын өзгертті. Бұл, әрине, мәдениет пен әдебиетке де әсер етпей қоймады.

XX ғасыр Анадолы түріктері үшін де ұлы өзгерістер ғасыры болды. Өйткені, алты ғасыр билік құрған ұлы Осман империясының саяси-экономикалық тұрғыдан шатқаяқтай бастауы, оны түрік халқы тез түсініп, жылдам іске кірісуінің арқасында жаңа саяси сипаттағы мемлекеттің құрылуы, ол мемлекеттің Түркия Республикасы деп аталуы, оның жаңашыл идеологиясын жасауда жасампаз түрік халқының жанкешті күрес жүргізуі, ұлттық күрестің түрік халқының жеңісімен аяқталуы Анадолы жерінде, жалпы алғанда, Таяу Шығыста жаңа геосаяси мәселелердің қалыптасуына негіз болды. XX ғасырдың ұлы қолбасшысы Мұстафа Кемал Ататүрік құрған жаңа мемлекет, осылайша, Анадолы жерінде жаңа саяси кезеңнің басталғанын әлемге жария етті.

Бұл кезең қоғамның қай саласында болмасын «Жумхурийет» кезеңі деген атпен атала бастады. 1923 жылы түрік халқының ұлы жеңісімен аяқталған соғыс әдебиетте де «Жумхурийет әдебиеті» деген

кезеңді тудырды, өнерде де солай. Бұл әдеби кезең жаңа идеологияға – Ататүрікшілдік, яки Кемализм атты саяси ұстанымға негіз артты. Сондықтан, бұдан былайғы өмір өрімдері осы идеологияның шегінен шықпауды талап етті. Түркияның қоғамдық құлқы, мемлекеттік мінезі – ұлтшылдыққа негіз артты.

Асылында, түрік әдебиетінің тарихы қазақ қоғамына әлі де беймәлім болып келеді. Кеңестік кезеңдегі социалистік көзқарастағы ақын-жазушылар болмаса, сайып келгенде, түрік әдебиетінің даму сатылары, кезеңдік қатпарлары, түрік әдебиетінің даңқты өкілдері, әдеби-эстетикалық көзқарастары қазақ оқырманына толыққанды жете қоймады. Бұл қазақ мәдениетінің, жалпы, қазақ және түрік халықтарының мәдени-әдеби байланысының кенжелеп келе жатқан тұсы деуге болады. Кеңестік кезеңде жалпақ жұртқа аты мәлім болған Назым Хикмет, Әзиз Несин, Сабахаддин Әли, Иззеддин Динамо т.б. шығармашылығы ХХ ғасыр түрік әдебиеті, соның ішінде, қазіргі түрік әдебиеті турасында толымды түсінік бере алмасы хақ. Сондықтан, қазіргі түрік әдебиетінің жаңаша даму кезеңдері, оның әдеби-эстетикалық бағыты, идеялық-көркемдік көкжиегі тиянақты талдауды қажет етеді.

1923 жылы демократиялық Түркия Республикасы құрыла сала оның ұлттық идеологиясы жасала бастайды. Бұл идеология бірнеше саяси бағыттардың: кемализм, ұлтшылдық, панисламизм және социализмнің бір қоғамда бір мезетте дамуы түрлі құбылыстардың туындауына себеп болды. Ол әрине әдебиетте де әртүлі бағыттардың, көзқарастардың пайда болуына тікелей әсер етті.

Түріктің әдебиет зерттеушілері қазіргі түрік әдебиетін 1940-жылға дейінгі түрік әдебиеті және 1940-тан кейінгі түрік әдебиеті деп бөліп қарайды. Олай етуі орынды, өйткені, жаңа құрылған жас мемлекетке аяққа тұрып кетуі үшін уақыт қажет болды, оның үстіне ақын-жазушылар да белгілі бір мақсат, бағыт болмағандықтан не жазарларын нақтылай алмай аңтарып қалғандығы да заңды құбылыс, оның үстіне бұған саяси

себептерді де уәж етсек болғандай. Дей тұрғанмен, өнер-өмір, ол үнсіз тұрақтап қалмайды, өз дегенін жазғызады.

Сервет-и фүнун, Феджр-и ати және Ұлттық әдебиет кезеңдерінде өмір сүріп, әдеби хәм қоғамдық қызметін жалғастырған ақын-жазушылар Жумхурийет кезеңінің алғашқы жылдарында өздерінің толасқан шығармашылық шыңына жеткен тұсы еді. Мұның ішінде Әбдүлхак Хамит секілді Танзимат дәуірінен кейінгі барлық қоғамдық, мәдени-әдеби жаңалықтарды өз көзімен көріп, соған тікелей атсалысқан тұлға ретінде Жумхурийет кезеңінде соңғы еңбектерін жазып жатты. Ал Ахмет Хашим, Яхия Кемал Бейатлы және Якуб Қадри Қараосманоглы секілді классиктер өткен дәуірдің тезінен сүрінбей өтіп, өнер турасындағы толымды танымдарымен Жумхуриеттің негізгі тірегі бола білді, өздерінің шедевр туындыларын осы кезеңде берді.

Бұл кезең әдебиетінің ең маңызды ерекшелігінің бірі – Ұлттық әдебиет кезеңінде алғаш рет қарастырылған «Анадолы адамының» кең мағынасында қолға алынып, әдебиетке арқау болғандығы, оның ішкі психологиясы мен түрлі таным иірімдерінің кең тыныстауы еді /4/.

«Ел әдебиеті» (Memleket Edebiyatı) деп аталған бұл бағытты - аға буын өкілдерімен қоса, бітімгершілік жылдарынан бері қарай әдебиетке араласа бастаған жас буын өкілдері де қоштап, мойындаған-ды. Аталмыш тақырыптың поэзияда да, прозада да көптеп көрініс табуы Жумхурийет кезеңінің алғашқы жылдары еді.

Тек Түркияда емес, әлемде болып жатқан әлеуметтік өзгерістердің нәтижесінде Осман-Ислам тарихы мен мәдениеті және түрік зиялылары арасында пайда болған нақты бір белес рухани алаңда бос кеңістік тудырып, рухани жұтаң жаңа буын қалыптастыра бастады. Сондықтан мұндай материалистік бағытқа қарсы рухани құндылықтарды алға тартқан мистикалық ағым пайда болды. Поэзияда Неджип Фазыл Кысакүрек, прозада Пеями Сафа бастаған мистицизммен қатар,

шыңдалған шымыр шығармашылығына жеткен Ахмет Хашим мен Яхия Кемал туындыларындағы символизм де өзінің бар екендігін көрсетті.

Әдебиеттанушы-ғалым Ахмет Кабаклы қазіргі кезең әдебиетін оның дамуы, саяси-әлеуметтік мәселелері, өнер бағыттарының иілімдерін ескере отырып, әдеби-эстетикалық тұрғыдан былайша саралайды:

- А) Ғаріпшілер немесе бірінші жаңа;
- Ә) Тәуелсіздер;
- Б) Жаңа дәстүршілер;
- В) Екінші жаңа;
- Г) Социалист-қоғамшылдар;
- Ғ) Жаңа панисламистер;
- Д) Соңғы жаңалар /5/.

Бұлайша тұспалдау әдебиетті оқытуда өте-мөте жеңілдік туғызады және мұны көптеген әдебиет зерттеушілері мақұлдайды. Әрине олардың өз жіктеулері бар, қалай десек те, олардың пікірі Ахмет Кабаклынікінен алшақтай қоймайды. Бұл топшылау поэзияға да, прозаға да ортақ. Енді осыларға қысқаша жеке-жеке тоқталамыз.

1940-тан кейінгі әдебиет, яки соңғы дәуір түрік әдебиеті «Ғаріп» деген әдеби топтың есімімен тығыз байланысты. Өйткені, осы топ өзінің жаңашылдығымен, батыл іс-қимылдарымен, нақты көзқарасымен жаңа кезеңге аяқ басты. «Ғаріпшілер» деп аталатын бұл топтың негізгі көшбасшысы ақиық ақын - Орхан Вели Канык болды. Сонымен қатар, О.В.Каныкты қолдап, әдебиетте жаңа бетбұрыс жасауға келіскен оның айнымас серіктері Мелих Жәудет Андай мен Оқтай Рыфат Хорозджу да бар. Олардың жаңашылдығы әсіресе поэзияда анық байқалды. Ғаріпшілердің негізгі көзқарасы мынадай көркемдік-эстетикалық мәселелерді қамтыды: қалыптасқан дәстүрлі түрік өлеңін құлатып, жаңаша өлең түрін жасау, поэзияны һәм пішіндік һәм мазмұндық тұрғыдан өзгерту, белгілі бір көркемдік-эстетикалық көзқарастың құрсауында кетпеу, поэзияда пунктуациядан құтылу, ой-пікір мен философиялық пайымдауларды поэзияға араластырмау /6/.

Тәуелсіздер деген топқа, негізінен, өз дәуірінде ешқандай әдеби топқа немесе әдеби ағымға қосылмай жеке шығармашылықтарымен белгілі болған қаламгерлерді жатқызамыз. Олар - Асаф Халет Челеби, Бедри Рахми Эюбоғлы, Фазыл Хүснү Дағларжа, Бехчет Нежатиғиль, Жахит Кулеби, Нежати Жұмалы, Фейзи Халыжы, Атилла Илхан, Бекир Сытқы Ердоған. Аталмыш ақын-жазушылардың бір ерекшелігі - өзіндік көзқарастары, кейбірінің белгілі бір идеологияға арқа сүйесе де шығармаларында оны еш негіз етпегендігі оларды бөле-жара қарауға жетелейді. Өлеңдерінде жаңа тіл, жаңа стиль, жаңа көзқарас, жалпы алғанда «жаңалық» іздеумен, сөйтіп, ізденістерінің жемісін көріп шығармашылығын байыта түскендер де, жемісін көрмегендер де бар.

1940-тан бері Батыс әдебиетіне еліктеген түрлі әдеби топтар мен бағыттар, ағымдар мен мектептердің ұстанымдарына қарсы шыққан, сөйтіп, жаңалықтың барлығын ұлттық дүниетанымда, ұлттық құндылықтарда, өз дәстүрінде іздеген Хисар тобының бастамасы жаңа буын – дәстүршілер деген түсінікті тудырды. Бұл ақын-жазушылар санатында Мунис Фаик Озансой, Ильхан Гечер, Мехмет Чынарлы, Гүлтекин Саманоғлы, Мұстафа Нежати Қараер, Нүзхет Ерман, Невзат Ялчын, Айла Орал, Яхия Ақенгин бар. Бұлардың эстетикалық философиясы – «өзіне оралу», «негізін іздеу» деген пайымға келіп тіреледі.

1. Ahmet Kabaklı. Türk Edebiyatı, İstanbul-1994, s.2, 2.cilt.
2. Cahit Kavcar. Edebiyat ve Eğitim, Ankara – 1999, s.7.
3. З.Қабдолов. Сөз өнері. А-1992. 25-б.
4. Ayşenur İslam, Nermin Öztürk. Türk Edebiyatı Tarihi, A-1994, s.158.
5. Ahmet Kabaklı. Türk Edebiyatı, İstanbul-1991, s.22, 4.cilt.
6. Әбелдаев Ж. Түрік әдебиеті тарихындағы «Ғаріп» әдеби бағытының эстетикасы. «Шығыстану білімі мен ғылымының іргелі және инновациялық мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция, 188-189 беттер, А-2009.

В статье рассматриваются вопросы периодизации современной турецкой литературы и преподавания ее в иноязычной аудитории.

This article contains periodical questions of modern Turkish literature and its teaching to foreign audience.

Ж. Белтенов

XVIII-XIX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ ХАН, СҰЛТАНДАРЫНЫҢ РЕСМИ ЖӘНЕ ЖЕКЕ ХАТ-ҚҰЖАТТАРЫНДАҒЫ ҚОЛДАНЫЛҒАН АРАБ СӨЗДЕРІ

Біздің дәуіріміздің VII ғасырында пайда болып, дүниежүзі өркениеті мен мәдениетіне зор үлес қосқан ислам діні орта ғасырларда көршілес жатқан көптеген ұлыстар мен алуан текті халықтар арасына тарап, олардың бай әдет-ғұрып, салт-санасымен араласып, дүниетанымен біте қайнасып кетті. Әлем сахнасында ислам діні үстемдік құрған кезеңдерде ғылым-білімге, өнер мен ағартушылық істеріне көп көңіл бөлінгендігі тарихта мәлім. Сол замандарда қасиетті Құранмен бірге енген араб тілі мен жазуы жергілікті жұрттың тарихына, әдебиеті мен тіл біліміне, сәулеті мен жазу-сызу өнеріне әсер етіп қана қоймай, оларды өрге бастырып, ресми іс қағаздар мен құжаттарды хаттайтын мемлекеттік дәрежедегі қатынас құралына айналып үлгерді.

Орталық Азия мен Қазақстан жерін мекендеген түрік тектес көптеген халықтардың тағдыры мен сан қилы тарихында араб жазуының алатын орыны ерекше. Қадым заманнан бері бізге жеткен түрік мәдениетіне ортақ жазба ескерткіштеріміздің басым көпшілігі араб жазуымен жазылды. Орта ғасырларда араб жазуына негізделген «Орталық Азиялық түркі жазуы» қалыптасты. Қазақ халқы араб жазуын 1929 жылға дейін қолданды.

Араб жазуымен жазылған құнды жазба ескерткіштер қатарына бай әдеби мұраларымызбен қатар XVIII-XIX ғасырларда жазылып, тарихи маңызды іс қағаздар ретінде алыс-жақын шетелдер мен төл мұрағаттарымызда аз да болса сақталынып отырған дәстүрлі қазақ қоғамындағы дәрежесі жоғары ел билеуші әлеуметтік топтар - ақсүйек хандар мен сұлтандардың, қожа-молдалардың, халық сайлаған ақсақал билер мен батырлардың, ру басылардың, патша заманында

тағайындалған лауазым иелері - болыстар мен старшындардың, көзі ашық қара бұқара тарапынан жазылған хат-құжаттарды да жатқызамыз. Аталмыш материалдардың дені қазақ халқының үш жүзі арасындағы руаралық ішкі теке тірестер ушығып, сыртқы жаулармен болған соғыстардан әбден титықтап әлсіреп, ерікті де, еріксіз де түрде патшалық Ресейдің бодандында болуға бел байлаған қиын да, қысылтаяң шақтарынан бірсыпыра маңызды мағұлмат беретін ресми құжаттар.

Бұл жайында белгілі ғалым Р.Сыздықова былай деп жазды: "Аталған кезеңдегі қазақ даласында тіл тәжірибесінің және бір түрі болды. Ол – қазақтың хан, сұлтан, старшындарының орыс империясының әкімшілік орындарына және бір-біріне жазысқан әрқилы сипаттағы (мазмұндағы) қағаздары мен хаттарының тілі болды. Бұлар көбінесе орысша *прошение, уведомление, донесение* деп аталатын құжаттар мен ресми хаттар" /1, 167/.

Аталмыш хат-құжаттардың көбі ұлық *гизатлу*, ұлық *хұрметлу* (құрметті, қымбатты) *мархабтлу* (қайырымды), *сагадатлу* (ырысты), *жоғарғы мәртебелі, гинаятлу* (шапағатты), *құдіретлу* (құдіретті), *шафағатлу* (шапағатты, мейірімді) ағзам (өте ұлы), *мухтарам* (құрметті), *газиз* (қымбатты), сияқты т.б. іс қағаздарын жүргізгенде қолданылатын сыпайыгершілікті білдіретін тұрақты эпитеттерден басталады. Тек қана қазақ халқы емес, Орталық Азиядағы басқа да түрік тектес ұлт пен ұлыстар лауазым иелерінің жеке басын дәріптегенде осы тұрақты эпитеттерді қолдана отырып сөз бастауды, хат жазуды жөн көрді.